

ԱՌԱՋԻՆ ԱՐԱՔԱԿԱՆ ԿՈՆԳՐԵՍԸ

1913 թ. հունիսի 18-23-ը Փարիզում կայացավ Արաբական առաջին կոնգրեսը¹, որը ոչ միայն կարևոր իրադարձություն էր Օսմանյան կայսրությունում և նրա սահմաններից դուրս գործող քաղաքական ուժերի համախմբման գործում, այլև, իրավմամբ, արաբական ազգային շարժման որակապես նոր փուլ:

Կոնգրեսի հրավիրման անրաժեշտությունն անմիջականորեն պայմանավորված էր իթթիհադական կառավարության՝ Օսմանյան կայսրությունում թուրքական տարրի գերակայության ապահովման և կայսրության մյուս ազգությունների թուրքացման հետևողական և անբաթյոյց քաղաքականության սաստկացմամբ, ինչն էլ ավելի բոլորեց արաբների ազգային զգացումները և մղեց նրանց ազգային նպատակների իրականացման համար պայքարի չնայած խաղաղ, սակայն առավել հետևողական և գործուն ձևերի: Հատկանշական է, որ հենց այս շրջանում ակնհայտ դարձավ արաբական շարժման մասնակից տարբեր ուժերի միավորման և համատեղ գործելու ձգտումը, ինչպես և, հավասարապես, արաբական հարցի հրապարակայնացումը ու նրա լուծման գործում Արևմուտքի աջակցությանն ապավինելու ձգտումը:

1911-1912 թ.թ. Իտալա-թուրքական և 1912-1913 թ.թ. Բալկանյան պատերազմներից հետո կայսրությունում ստեղծված ներքաղաքական որոշակի իրադրության պայմաններում արաբ ազգայնականները հույս ունեին իթթիհադական ղեկավարներին ավելի դյուրությամբ ճանաչել տալ և նրանց կողմից ընդունելի դարձնել արաբական վիճաբանների վարչական ապակենտրոնացման պահանջը, և առանց հապաղելու ձեռնամուխ եղան արաբական ազգային համաժողովի կազմակերպման աշխատանքներին, որի հրավիրման գաղափարն անմիջապես ներշնչված էր «Երիտասարդ Արաբիա» կազմակերպության անդամների կողմից²: Արդեն 1913 թ. մարտին ստեղծվեց հատուկ նախապատրաստական Կոմիտե, որի նախագահ ընտրվեց երիտարաբ Աբդ ալ-Ղանի ալ-Ուրեյսին³: Հարկ է նշել, սակայն, որ չնայած որոշակի նկատառումներով Կոմիտեի կողմից կոնգրեսի հրավիրման համակարգող առաջադրվեց արաբ ազգայնականների առավել փորձված և հեղինակավոր քաղաքական կազմակերպությունը՝ «Վաղչական ապակենտրոնացման օսմանյան կուսակցությունը» (Հիզբ ալ-լամարբազիա ալ-իդարիյա ալ-օսմանի)⁴, սակայն գործնականում կազմակերպչկան, այնուհետև նաև կոնգրեսի աշխատանքների ընթացում երիտարաբների ակտիվությունը որևէ չափով չնվազեց:

Ապրիլի կեսերին կոնգրեսի կազմակերպիչները կոչ հղեցին «Աշխարհի բոլոր արաբներին», որտեղ հիմնավորում էին համաարաբական կոնգրեսի հրավիրման անհրաժեշտությունը և ներկայացվում էին նրա նպատակները, այն է՝ ցուցադրել արաբների սոցիալական և բաղադրական համերաշխությունն ու նրանց շարժման հզորությունը, հաստատել ապակենտրոնացման հիմքի վրա արաբների ազգային իրավունքների և պետական բոլոր գործերին նրանց մասնակցությունը ապահովելու պահանջի արդարացիությունը և, միաժամանակ, վստահեցնել Թուրքիային, որ այդ պահանջների իրականացումը միայն թույլ կտա արաբներին միավորվել կայսրության մյուս ազգությունների հետ: Կոչի հեղինակներն ակնարկում էին, որ կոնգրեսը մեծ չափով կնպաստի համաշխարհային հասարակությանը կայսրության արաբ մեծամասնության ազգային պահանջներին հասու դարձնելուն, Եվրոպայի աջակցության ձեռքբերմանը և արաբական հարցի լուծմանն ընդհանրապես:

Վերը հիշված նպատակներից ելնելով՝ կոնգրեսի քննարկմանն էին ներկայացվում հետևյալ առաջնահերթ և հրատապ խնդիրները.

1. Ազգային հարց. օկուպացիան⁶ կասեցնելու միջոցները:
2. Արաբների իրավունքը Օսմանյան կայսրությունում:
3. Ապակենտրոնացման հիմքի վրա բարեփոխությունների անհրաժեշտությունը:
4. Սիրիական արտագաղթը:⁷

Ավելորդ չէ նշել, որ հենց այս հարցերն էլ դարձան կոնգրեսի աշխատանքային ծրագրի հիմնական կետերը:

Կոնգրեսի կազմակերպիչների համար առանձնակի կարևորություն էր ներկայացնում նաև կոնգրեսի հրավիրման վայրի ընտրությունը: Մերժելով արաբական տարբեր կազմակերպությունների առաջարկները՝ նրանք կարողացան պնդել կոնգրեսը Փարիզում անցկացնելու իրենց որոշման վրա, ինչը միանգամայն համապատասխանում էր նրանց քաղաքական կողմնորոշումներին և կոնգրեսը Ֆրանսիայի հովանու ներքո անցկացնելու ձգտմանը: Փարիզի սիրիական ընդարձակ համայնքի շահագրգիռ և գործունյա անդամների, «Երիտասարդ Արաբիայի» և, մասնավորաբար, «Լիբանանյան վերածննդի ընկերության» փարիզյան մասնաճյուղի նախագահ Շուքրի Ղանենի տևական ու համառ ջանքերի շնորհիվ ի վերջո հաջողվեց ձեռք բերել այդ հարցում Ֆրանսիայի իշխանությունների համաձայնությունը և համապատասխան մարմինների թույլատվությունը:

Արաբական կոնգրես հրավիրելու գաղափարը լայն արձագանք գտավ Օսմանյան կայսրությունում և նրա սահմաններից դուրս գործող արաբ ազգայնական շրջաններում: Արաբական ազգայնական կազմակերպությունների գերակշիռ մասը և առանձին գործիչներ պատրաստակամություն

հայտնեցին բոլոր միջոցներով նպաստել կոնգրեսի կազմակերպմանը և նրա աշխատանքներին:

1913թ. մայիսի 31-ին կոնգրեսի պատգամավորներն սկսեցին ժամանել Փարիզ: Պաշտոնապես հավատարմագրված պատգամավորները քսանչորսն էին էին, սակայն անհամեմատ մեծ էր նրանց թիվը (որոշ տվյալներով մոտ 200)⁹, ովքեր պատրաստվում էին իրենց ոչ պաշտոնական, սակայն ակտիվ մասնակցությունը բերել կոնգրեսի նիստերին:

Համատեղ ընդունած որոշմամբ կոնգրեսի նախագահ ընտրվեց բարեփոխումների համար արաբական շարժման ճանաչված գործիչ Աբդ ալ-Համիդ ազ-Չահրավին, իսկ փոխնախագահ՝ Շուքրի Ղաննեմը:

Կոնգրեսն իր աշխատանքն սկսեց հունիսի 18-ին: Բացման խոսքով հանդես եկավ Ազ-Չահրավին: Համաձայն նախնական պայմանավորվածության՝ նա բարեփոխումների և, հատկապես, ապակենտրոնացման պահանջը ներկայացրեց որպես զուտ կայսրության հզորացմանն ու բարգավաճմանը նպատակաուղղված նախաձեռնություն, որի իրականացումը միայն օսմանցիներին լավագույն հնարավորություն կտար օգտվելու «ժամանակակից քաղաքակրթության պտուղներից»:¹⁰ Նա հայտնում էր արաբների լիակատար հավատարմությունը Օսմանյան կայսրությանը և միասնական կայսրության սահմաններում համատեղ, իրավահավասար և ներդաշնակ ապրելու արաբների ցանկությունը: Ազ-Չահրավին միաժամանակ դիմում էր եվրոպացիներին՝ ապավինելով այդ հարցում նրանց օգնությանն ու աջակցությանը:¹⁰

Ազ-Չահրավիի ելույթն, այսպիսով, ակնհայտորեն ուղղված էր մեղմելու արաբների պահանջների նկատմամբ թուրքերի վերաբերմունքը, նրանց շահագրգռելու և հնարավորինս ընդունելի դարձնելու իրենց առաջարկը: Այն, հավասարապես, նպատակ էր հետապնդում նաև շահել եվրոպայի համակրանքն ու բարյացակամությունը և նրանց միաջամտությամբ դյուրացնել հարցի լուծումը:

Կոնգրեսի երկրորդ նիստում հատկապես ուշագրավ էր Աբդ ալ-Ղանի ալ-Ուրեյսիի ելույթը, որը տոգորված էր արաբիզմի ոգով և ամբողջովին նվիրված էր արաբների՝ ինքնուրույն ազգ լինելու հանգամանքի և դրանով իսկ նրանց ազգային իրավունքների ու պահանջների օրինականության հաստատմանը: Հանգամանորեն վերլուծելով գերմանացի, իտալացի և ֆրանսիացի գիտնականների ու քաղաքագետների ներկայացրած՝ ազգի բնորոշման միմյանցից տարբերվող, բայց և ընդունված չափանիշները, որոնք իրենց ամբողջության մեջ հանգում էին ռասայական և լեզվական միասնականությանը, պատմության և սովորությունների, ինչպես նաև քաղաքական ձգտումների ընդհանրությանը, ալ-Ուրեյսիի եզրակացնում էր, որ արաբներն ունեն ազգի բոլոր՝ վերը նշված հատկանիշները և նրանց ազգ ճանաչվելու և իրենց ազգային նպատակներին հետամուտ լինելու իրավունքն անվիճելի է:¹¹

Ամսիջապես նույն հարցին էր առնչվում նաև քրիստոնյա արաբ Նադրա Մուտրանի ելույթը: Նա, մասնավորաբար, փորձում էր կտրկանապես բացատել քրիստոնյա և մահմեդական արաբների դավանանքային տարբերությունը որպես արաբների միջև լուրջ հակասություններ ծնող, նրանց միմյանցից բաժանող և նրանց միասնականությունը խախտող գործոն ծառայեցնելու որևէ հավանականություն և զարգացնում էր այն միտքը, որ արաբների համար էականը ոչ թե կրոնական պատկանելությունն է, այլ նրանց ծագումնաբանական ընդհանրության վրա հիմնված ազգային արժանապատվության զգացումը:¹²

Այսուհանդերձ, մահմեդական և քրիստոնյա արաբների միջև առկա տարածայնությունների դրսևորումից հնարավոր չեղավ խուսափել: Նրանց տեսակետների ծայրահեղ հակադրությանն իր վառ արտահայտությունը գտավ մասնավորապես արաբական շրջաններ օտարերկրյա ներխուժման հավանականության հարցի քննարկման ժամանակ, ինչը և առիթ տվեց բուռն բանավեճերի ծավալման: Եթե մահմեդական պատգամավորները և հատկապես ալ-Ռութեյսին պնդում էին, որ արաբների պահանջների նպատակը ոչ այնքան արաբների ազգային ձգտումների իրականացումն է, որքան, իրականում, երկու մեծ ազգերի՝ բուլբերի և արաբների միավորումը՝ օտարերկրյա հնարավոր ներխուժմանը դիմակայելու համար, ապա քրիստոնյա արաբները և, հատկապես, իր ֆրանսամետ կողմնորաշմամբ հայտնի Նադրա Մուտրանն իրենց ելույթներում աշխատում էին հավաստիացնել, որ Անգլիան կամ Ֆրանսիան որևէ նվաճողական միտում չունեն, հասկանալիորեն չժխտելով նաև արաբական շարժման հանդեպ նրանց համակրանքի մասին տարածված տեսակետը:

Հունիսի 21-ի նիստում հանդես եկավ «Ալ-Իթթիհադ ալ-օսմանի» ամսագրի խմբագիր շեյխ Ահմադ Թաբարան, որի ելույթը վերաբերում էր Սիրիայից արտագաղթի հույժ կարևոր խնդրին: Մտահոգություն հայտնելով Սիրիայից օրեցօր ահագնացող արտագաղթի տագնապահարույց փաստի կապակցությամբ, նա կոնգրեսի ուշադրությունը հրավիրում էր այդ երևույթի պատճառների և դրա հետևանքները կասեցնելու հնարավորությունների վրա. «Եթե Սիրիան այսօր գրեթե ամայի է, -ասաց նա,- պատճառն այն է, որ Օսմանյան կառավարությունը Սիրիայում բավարար չափով չի կատարում այդ հարցերի կարգավորման պարտավորությունները»¹³: Սիրիացիներին Սիրիա վերադաժնելու և այդ նահանգի «նախկին շքեղությունը»¹⁴ վերականգնելու համար Թաբարան անրաժեշտ էր համարում իրենց կողմից առաջարկվող լուրջ և խորը բարեփոխումների իրականացումը՝ չնոռանալով բարեփոխումների պահանջը ներկայացնել որպես արաբների՝ կայսրության բարօրությամբ շահագրգռված լինելու լավագույն ապացույց:

Նույն նիստում ելույթ ունեցավ նաև Ապակենտրոնացման կուսակցության ղեկավար գործիչներից մեկը՝ Իսկանդար բեյ Ամմունը: Նա կայսրության հետամանցությունն ու ընդհանրապես նրա բոլոր դժբախտությունները

բացատրեց կայսրության կառավարման համակարգով և, առաջին հերթին, նրա կողմից իրականացվող կենտրոնացման քաղաքականությամբ՝ կայսրությունում ռասայական, կրոնական, լեզվական և ավանդույթների միասնականության կատարյալ բացակայության պարագայում այն համարելով ուղղակի կործանարար: Ձարգացնելով այդ միտքը՝ նա իրավացիորեն եզրակացնում էր, որ բռնի ուժի գործադրմամբ երկրի ներսում ստեղծելով կենտրոնացվածության պատրանք միայն, իսկ իրականում արտոնություններ տալով մեկ տարրի՝ թուրքերին, կայսրության ղեկավարությունը դրանով իսկ առաջ բերեց մյուս ազգերի, այդ թվում նաև արաբների անհամաձայնությունն ու ընդվզումը: Այդպիսի քաղաքականությունը ոչ միայն պայքարի մղեց կայսրության ազգություններին իրենց իրավունքների ձեռքբերման համար, այլև, միաժամանակ, առիթ տվեց իրենց շահերին հետամուտ Արևմտյան տերություններին օգտվել ստեղծված իրադրությունից և մխրճվել կայսրություն: Նա համոզմունք էր հայտնում, որ երկրում իսկական կենտրոնացում ապահովելու, երկիրը հզորացնելու և հետագա բարդություններից խուսափելու միակ երաշխիքն այն է, որ կառավարությունն ի վերջո հրաժարվի իր որդեգրած քաղաքականությունից և ընդառաջ գնա ազգությունների, մասնավորապես, կայսրության արաբ մեծամասնության արդարացի պահանջներին:¹⁵

Կոնգրեսի նյութերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս նկատել, որ գրեթե բոլոր ելույթներում, ինչպես նաև քննարկումների ու բանավեճերի ընթացքում որպես կանոն անընդհատ և համառորեն շեշտվում էր արաբների օսմանցի լինելու հանգամանքը, կայսրությանը նրանց նվիրվածությունը և, հատկապես, այն, որ արաբական վիլայեթների ապակենտրոնացման և նրա հիման վրա բարեփոխումների պահանջը ոչ միայն միազմայն համապատասխանում է կայսրության շահերին, այլև դրդված է հենց այդ շահերով:

Յունիսի 21-ին կոնգրեսն ընդունեց որոշում, որտեղ, իրենց արտացոլումն էին գտել արաբ ազգայնականների հիմնական նպատակները: Այսպես, որոշման առաջին կետում նշվում էր Օսմանյան կայսրությունում արմատական և անհետաձգելի բարեփոխումների անհրաժեշտությունը: Առանձին կարևորություն էր տրվում կայսրության արաբ ազգաբնակչությանն իրենց իրավունքներից օգտվելու և կայսրության կենտրոնական վարչական մարմիններում իրենց մասնակցությունը բերելու հնարավորության տրամադրումը (2-րդ կետ): 5-րդ կետով պահանջվում էր, որ արաբներն ճանաչվի Օսմանյան խորհրդարանի կողմից և արաբական վիլայեթներում ընդունվի որպես պետական լեզու: Պահանջվում էր նաև, որ արաբական վիլայեթներում գինվորական ծառայությունը, բացառությամբ արտակարգ դեպքերի, անցկացվի տեղերում (6-րդ կետ): Հատկանշական է, որ առանձին՝ 8-րդ կետով կոնգրեսն իր համակրանքն էր հայտնում օսմանյան հայերի՝ բարեփոխումների և ապակենտրոնացման պահանջի հանդեպ:

Որոշման հավելվածի 2-րդ կետով կոնգրեսի ընդունած որոշումը հայտարարվում էր օսմանյան արաբների քաղաքական ծրագիր և հատկապես նշվում էր, որ վերջիններս «խորհրդարանական ընտրություններում կաջակցեն պատգամավորության թեկնածուին միայն այն դեպքում, եթե նա կպարտավորվի պաշտպանել և կենսագործել այս ծրագիրը»:¹⁶ Այսպիսով, փաստորեն, արաբ ազգայնականները իրենց հետագա դիրքորոշումը Օսմանյան կառավարության հանդեպ ուղղակիորեն պայմանավորում էին իրենց պահանջների նկատմամբ վերջինիս վերաբերմունքով:

Իթթիհադական ղեկավարները ամենատարբեր միջոցներով փորձեցին խոչընդոտել կոնգրեսի աշխատանքները, և, չնայած ի վերջո, հարկադրված եղան ձևականորեն ճանաչել արաբների պահանջները և նույնիսկ խոստացան դրանց մի մասն իրականացնել, սակայն, ինչպես ցույց տվեց իրադարձությունների ընթացքը կոնգրեսի որոշման կետերն այդպես էլ չիրագործվեցին:

Այսուհանդերձ, Արաբական առաջին կոնգրեսը մեծ չափով նպաստեց իրենց ուժերի նկատմամբ արաբների վստահության ամրապնդմանը, հաստատեց իրենց իրավունքների ձեռքբերման համար համախմբվելու և համատեղ քաղաքական գործողությունների նրանց պատրաստ և ընդունակ լինելը և անժխտելիորեն կարևոր դեր խաղաց արաբական ազգային-ազատագրական շարժման ձևավորման և հետագա զարգացման գործում:

Ծանոթագրություններ

1. Z.W. Zein, Arab Turkish Relation, and the Emergence of Arab Nationalism, Beirut, 1958, p.83.
2. G. Haddad, Fifty years of Modern Syria and Lebanon, Beirut, 1950, p. 43.
3. Л.Н. Катлов. Становление национально-освободительного движения в арабских странах Азии. 1908- 1914 гг. М., 1986, с. 296.
4. Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն, հ. II, Ե., 2004, էջ 487.
5. D. Thomas, The First Arab Congress and the committee of Union and Progress 1913-1914 // D. Little. Essays on islamic civilization, Leiden 1976, p.319
6. Խոսքը վերաբերում է եվրոպական տերությունների կողմից կայսրության արաբական վիլայեթներն օկուպացնելու հավանականությանը
7. D. Thomas, նշվ. աշխ., էջ 318.
8. G Haddad, նշվ. աշխ., էջ 44.
9. D. Thomas, նշվ. աշխ., էջ 319.
10. Նույն տեղում.
11. Э. Тума, Национально-освободительное движение и проблемы арабского единства, М., 1977, с 117.
12. E. Dawn, From Ottomanism to Arabism, Illinois, 1979, pp. 396-697.
13. J. Hajjar, L'Europeen les Destinees du Proche-Orient. La Nationalisme arabe, Syrien Entree la Jeune Turque et les Puissances (1908-1914), Damas 1996, p. 989
14. Նույն տեղում.
15. J. Hajjar, նշվ. աշխ. pp. 989-990.
16. Կոնգրեսի ընդունած որոշումները մանր. տես՝
 ۱۳۲۰، ص: ۱۹۸: وثائق المؤتمر العربي الأول ۱۹۱۳، بيروت.